

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СНИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), д-ра *Коларића Рудолфа* (Љубљана), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Сивановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васи* (Скопље), д-ра *Храстиче Маји* (Загреб)

XXIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1958

KNJIŽEVNA GIBANJA KOT ODRAZ DRUŽBENEGA RAZVOJA SLOVENSKEGA NARODA

Naj koj uvodoma pripomnim, da gibanja, ki se pojavljajo v slovenski književnosti, niso samo odraz družbenega razvoja slovenskega naroda. Neglede na to, da dobivajo pobudo tudi od drugod, daje tem gibanjem samo-svoj značaj še neko dejstvo, ki se doslej še z nikakršnim razvojem ni dalo blagodejno spremeniti. To dejstvo je naša številčna majhnost. Ta majhnost, ki že tisoč let ogroža naš obstoj, je vzrok, da preti našemu življu, ki se neposredno odmakne od zemlje, hitrejši nacionalni pogin, kakor pri katerem koli večjem, enako žilavem narodu. Od tod neprestana potreba po vračanju k zemlji in h kmetu ter po poživljanju kmečke tradicije.

* * *

Za Slovence je postalo usodno, da so kmalu po naselitvi na svoje sedanje, geografsko in družbenopolitično tako izpostavljeno ozemlje, v boju z družbeno in kulturno naprednejšim germanskim sosedom izgubili svojo državno samostojnost, hkrati pa tudi svoje plemstvo. Prvotno na tem ozemlju že razredno diferencirani, so se polagoma izenačili v en sam razred podložnih kmetov. Gospodarsko sta jih izkoriščala tuje plemstvo in duhovščina, ki Slovencev nista pripustili do kulturnih žarišč. Tako je z izjemo nekaterih nepovezanih zapiskov tuje duhovščine in plemstva slovenščina živela le v besedi, ne v pisavi, vse do nastopa protestantizma.

Da naše ljudstvo tudi skozi ves srednji vek ni bilo mrtvo, priča vrsta anonimnih besednih umetnin, ki so takrat nastajale, a bile v veliki meri takšnega značaja, da so pomenile le tarčo za napade s strani duhovščine. Upravičeno lahko torej domnevamo, da je večina te najoriginalnejše in morda tudi najrevolucionarnejše nenapisane ljudske umetnosti nasilno propadla.

Navedene družbenopolitične okoliščine so vzrok, da se kriza evropske fevdalne družbe pri Slovencih ni mogla v večji meri uveljaviti ne v novem znanstvenem pogledu na življenje — *humanizmu* ne v novem umetnostnem slogu — *renesansi*, saj sta oba pojava plod kultivirane inteligence in bogatega aristokratsko-meščanskega razkošja. Humanizem je pri nas obrodil le toliko, kolikor je pripravil plodna tla za razvoj novega verskega gibanja — *protestantizma*.

Slovensko ljudstvo, ki je istočasno krvavelo v brezupnem boju tlačan-skih množic proti fevdalni gospodi, se je sprva oklenilo protestantizma v prepričanju, da bo to versko gibanje, ki proglašala načela „svobode“, podprlo tudi njegove protifevdalne zahteve. Ker se je pa slovenski oficialni protestantizem razvijal v Luthrovi smeri, ki so jo poleg meščanstva proti vladarjevim absolutističnim težnjam zastopali tudi kmetovi fevdalni tlačitelji — plemiči, se je to naše ljudstvo za novo vero ohlajalo in s tem olajšalo delo protireformatorjem. Zaradi svojega verskega značaja in povezave s fevdalci slovensko protestantsko gibanje sicer ni moglo imeti ne družbeno revolucionarnih ne posvetnih umetnostnih teženj, za razvoj slovenskega duhovnega, v prvi vrsti književnega življenja pa je odločilnega pomena. Omajalo je avtoriteto statističnega katoliškega dogmatizma ter z organizacijo prvih slovenskih knjig in slovenskega knjižnega jezika omogočilo duhovno potlačenemu in fevdalno razkosanemu slovenskemu ljudstvu oblikovanje enotnega duhovnega razvoja in notranjo osredotočitev. S tem je bila podana kulturno-politična osnova za organsko rast Slovencev v samostojen narod.

Poldrugo stoletje avstrijskega vladarskega centralizma in katoliške verske reakcije, ki sledi nasilnemu zatoru protestantizma na Slovenskem, dokazuje, da okostenelost absolutizma in katoliške dogme kljub novemu, nazunaj razgibanemu *baročnemu* slogu ni mogla biti plodna za samobitnejša, najmanj za kakšna posvetna literarna gibanja. Vse do srede XVIII. stoletja se je v našem slovstvu ohranila srednjeveška fevdalna miselnost, ki je v času ko naše ljudstvo preživlja burno uporniško življenje, skoraj brez vsakršnega stika z njegovim trpljenjem in boji. To pa ni nič čudnega, saj je to slovstvo skoraj izključno v rokah nižje duhovščine — edine pismene plasti, ki se jezikovno ni oddaljila od našega kmeta. Med tem je avstrijski vladar, ki se je v svoji težnji po absolutizmu opiral na meščanstvo, tudi med Slovenci omogočil pot trgovskemu kapitalu in gospodarskemu napredku. Razvijajoče se meščanstvo pa v tej dobi za porast slovenske književnosti ne pomenja niti tolikšne opore, kot jo je v dobi protestantizma, saj si od slovenščine ni obetalo nobene gmotne koristi in se je rajši kolikor mogoče hitro prilagodilo tujcem.

V dobo propadanja fevdalnega sistema so torej stopili Slovenci brez pomembnejše posvetne literarne tradicije in brez svoje za vodstvo revolucije sposobne buržoazije. Kljub takim pogojem je rastoča germanizacija avstrijskega razsvetljenega absolutizma pri nas naletela na narodnostni odpor, ki se javlja — vsekakor ne brez povezave s *predromantiko* — v obliki narodnega *preroda* že dve desetletji pred francosko revolucijo. Ta slovenska prerodna misel je nastajala v glavah posameznih inteligentov in si je le počasi utirala pot med ljudstvo. Ker je bila večina posvetnega slovenskega izobraženstva sredi XVIII. stoletja še potujčena, so bili prvi glasniki novega slovstvenega razvoja nižji duhovniki, ki so nadaljevali versko smer poprejšnje dobe, hkrati pa v duhu novih razsvetljenih in prerodnih gesel stremeli za splošno ljudsko izobrazbo in za uveljavljanjem slovenščine v posvetnem pesništvu. Fevdalnih osnov družbenega reda se niso dotikali.

Za razvoj slovenskega *razsvetljenega* gibanja je usodno, da tudi na svojem višku ni našlo dovolj odziva med posvetnim meščanstvom. Njegovo gmotno in duhovno žarišče je bil baron Žiga Zois, edini slovenski aktivni preroditelj iz bogataških, a propadajočih plemiškoburžoaznih vrst, ki je

služil napredku, kolikor je ta soglašal z njegovo široko racionalistično razgledanostjo in prerodno vnemo, idejam francoske revolucije pa je ostal kot fevdalec nasproten.

Kot je bilo Zojsovo mecenstvo in mentorstvo za znanstveno in literarno usposabljanje slovenščine dragoceno, tako je utegnila biti njegova fevdalna uklenjenost eden od zaviralnih momentov, da v dobi razsvetljenstva, v tem prvem razdoblju slovenskega preroda, izvrševalci njegovih načrtov niso postavili nobenega naprednega družbenopolitičnega programa. Kljub temu pa je našla revolucionarna demokratičnost tedanjega našega najodločnejšega svobodomisleca, meščanskega uradnika Antona Tomaža Linharta tudi javen odraz v dramatik, občudovanje francoskih osvoboditeljskih teženj pa je dobilo javno priznanje v pesmi razsvetljenega duhovnika Valentina Vodnika. Ni pa Zojs brez zaslug, da je prav Vodnik v posvetni pesmi pričel poglobljati prve iskrene, preproste tone, s tem da je premagal tujo *rokokojsko* in *psevdo-klasicistično* navlako in tako postal med nami prvi pomembnejši pesniški glasnik pristnega domačega življenja.

Linhart in Vodnik uveljavljata v svojem literarnem delu meščanske ideale in povezujeta razsvetljenstvo z *romantiko*.

Tako nadaljuje prva romantična generacija smer razsvetljenstva, poudarjajoč predvsem skrb za slovenščino in tradicionalno ljudsko izročilo. Uveljavlja se v dobi francoske okupacije, Napoleonovega poraza ter „svete alianse“ in je plod ter hkrati tudi žrtev teh ostrih družbenih nasprotij med rastočo buržoazijo in nasilno zmagujočo fevdalno reakcijo.

Druga romantična generacija nadaljuje tradicije prve v prvi vrsti z realizacijo izdaj ljudskega izročila, od filološko-etnografskega programa prve generacije pa se povzpne do izdaj umetne poezije, ki je evropsko kultiviran izraz najglobljih človeških protislovij in pretresov in je namenjena predvsem posvetnemu izobraženstvu.

Ker je to izobraženstvo v tem času z razvijajočo se buržoazijo vred še zmerom skoraj povsem potujčeno, se upravičeno sprašujemo, od kod iz zaostale province nenadoma tolikšen vzpon.

Velika dela skoraj zmerom koreninijo v veliki veri. Toda ne v statični dogmatiki, marveč samo v takšni veri, ki raste iz svobodnega gibanja notranjih protislovij. Zato ni slučaj, da največja dela prejšnjega stoletja nastajajo v času največje družbenopolitične in duhovne dinamike — v času meščansko-demokratskega boja zoper fevdalizem za novo razredno oblast. Liberalizem, napredna ideologija revolucionarne buržoazije, prinaša s francosko okupacijo in z naraščajočo buržoazijo tudi k nam meščansko-demokratsko miselnost z novo vero v svobodo, enakost in bratstvo. Ta vera postaja tem močnejša, čim hujši je reakcionarni fevdalni pritisk. Naši najnaprednejši inteligenci obljublja odrešenje: enakopravnost in svoboden razmah zatiranega posameznika in naroda. Kakor vrec iz stoletnega podtalnega hrepenenja izkoriščanega ljudstva prodre ta vera v našem največjem geniju Prešernu, ki korenini globoko v preteklosti, da se more trdno zasidrati v domači in evropski sodobni problematiki ter se pognati daleč naprej v prihodnost.

Prešernova genialnost nam ne dopušča, da bi jo utesnjevali v kateri koli družbeni kalup ali časovni slog, najlaže pa se da razumeti, da je prodrla

na dan prav v silno razgibani dobi tridesetih in štiridesetih let prejšnjega stoletja, ko se bori in si leta 1848 vsaj začasno tudi pribori oblast buržoazija z najnaprednejšimi gesli, ki vera vanje še ni omajana. Disharmoničnost sodobne družbe pa presoja Prešeren z enakim satirično — *kritičnim realizmom* kakor v naslednjih desetletjih Levstik, osrednji meščanskodemokratski borec, ki ni slučaj, da se zruši pod težo osebnih bolečin prav v sedemdesetih letih — v času, ko doseže bojevita mlada slovenska liberalna generacija svoj višek in padec.

Kje so vzroki, da prav v sedemdesetih letih slovenski liberalizem hkrati s kritičnim realizmom doseže svojo kulminacijo? In kje so vzroki, da je kulturnobojni sunek tega liberalizma tako kratkotrajen, a naš tedanji realizem še prežet z romantiko, kritično sicer globok, a literarno fragmentaričen?

Vera v osvobodilno in ustvarjalno silo liberalizma je živela v naši vodilni napredni generaciji še po zrušitvi absolutizma, skozi ustavno dobo šestdesetih let in se je šele po nastopu dualizma, po končni zmagi nemške liberalne buržoazije pričnjala krhati. Vse dotlej pa se naš realizem izčrpava v razrednem boju, s tem da se žene za ideale liberalnodemokratskega meščanstva proti fevdalnoklerikalnim preostankom staroslovenske jeranovske in bleiweisovske smeri. Je pa šibak, ker je izraz peščice najnaprednejših posameznikov in nima še skoraj nikakega družbenogospodarskega zaledja.

Tragično za vso našo meščanskodemokratsko kulturo je dejstvo, da se je slovenska buržoazija pričela politično in gospodarsko uveljavljati šele tedaj, ko je v velikem svetu že klonila v družbeno reakcijo. (Prim. Edvard Kardelj — Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 1957, 266). Zato ni mogla stopiti na čelo revolucionarnega boja za neodvisno, zedinjeno Slovenijo niti podpreti najnaprednejših kulturnobojnih teženj naših književnikov.

Spričo pogubnih posledic kapitalizma, ki v nastajajočih imperialističnih oblikah grozi izžeti in upropastiti vse male narode, ter spričo rastočih družbenih nasprotij pa čedalje bolj upada vera v uresničljivost demokratičnih teženj liberalizma, z njo pa tudi romantični zagon našega realizma, ki se pričinja vse bolj umikati kritiki žgočega bistva in se zoževati v drobno površinsko opisnost.

Zaradi naraščajočega gospodarskega in političnega pritiska tujega kapitalizma in zaradi preteče nevarnosti s strani razvijajočega se domačega proletariata — delavstva pa tudi propadlega kmeta, čigar proletarizacija je katastrofalno naraščala in je nobeno izseljevanje ni moglo zaustaviti — se je čutila v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja že dokaj razvita slovenska liberalna buržoazija čedalje bolj varno v zaščiti reakcije; zato se je vse bolj nagibala h kompromisom s katoliškim taborom. Spričo tega se tudi naš realizem v prejšnjem stoletju nikoli ni mogel v polni meri otresti idealističnih elementov in se je bil po kratkotrajnem *deskriptivnem* štadiju koj spet pripravljen umikati v tradicionalno romantiko (Ivan Tavčar). Tej se je z vso silo zoperstavljal edinole najdoslednejši svobodomiselni realist Anton Aškerc. Moč za svoj kritični realizem pa je zajemal zlasti iz ruskih literarnih vrelcev, kajti naprednost vrelcev slovenskega liberalizma je usihala.

Dokaj radikalno injekcijo je skoraj istočasno skušala dati temu vse bolj oportunističnemu liberalizmu *naturalistično* usmjerena mladina. Ni pa imela

ta „nova struja“ družbenih pogojev, da bi mogla uveljaviti velikomestno tematiko, ne dovolj trdne hrbtenice, da bi mogla biti kos vehementni reakciji: da bi vzdržala na prvotnih kritično-bojnih postojankah zoper gnilobo in zlaganost sodobne slovenske buržoazije.

V takšnem boju je mogel zmagovati le, kdor je imel pogum, da se izloči iz buržoaznih vrst in se priključi naprednejšemu družbenemu razredu. To pa je dosegel šele Cankar v „moderni“.

Slovenska *neoromantika* „moderne“ ni beg pred vznemirjajočo revolucionarnostjo novih sil, marveč odklon od napihnjene, duhovno votle buržoazne stvarnosti. Ta brezdušna stvarnost je mlade, vsega lepega žejne duše naplavila v predmestno dno ljubljanske „cukrarne“, v zatočišče deklasirancev. V tej sredini brodolomcev in obupancev je bilo videti brezizgledno vsako prizadevanje za izboljšanje socialnega in kulturnega položaja, ta „cukrarna“ je tedaj visela kot grozoten simbol nad vso usodo slovenskega naroda-proletarca, ki mu je v tedanjih od zunaj in znotraj brezupnih razmerah pretil pogin.

Slovenska narodna enota je bila v tem času še zmerom razdrobljena v vrsto majhnih deželic in je nad zahtevo marčne revolucije po političnem zedinjenju že zdavnaj obupala. Razen v osrednji deželici Kranjski, ki ni obsegala niti polovice celotnega slovenskega ozemlja, je ves ta komaj enoinčetrtilijonski narodek povsod pritiskala le nemška in italijanska buržoazija. Ta je z gospodarskim in nacionalnim nasiljem preprečevala razvoj domačega gospodarstva. Ker je slovenska obrt ob tuji konkurenci propadala in ker je ta dušila tudi našo industrijo, so vsa slovenska mesta razen Trsta ostala provincialna in se tudi slovenski proletariat po večjih centrih ni mogel razviti. Narodu, ki je bil kljub hriboviti, slabo donosni zemlji še zmerom pretežno agraren, je spričo visokih davkov in cenejšega inozemskega uvoza pretil pogin. Gmotno v krempljih liberalnih oderuhov, duhovno v krempljih klerikalne duhovščine, je najsposobnejše delovne moči žrtvoval emigraciji.

Vsaj do preloma stoletja slovenska duhovščina številčno zdaleč presega ostalo izobraženstvo, ki se nenehno potujčuje. V duhu internacionalnih katoliških teženj se ji posreči v nekaj letih spretno organizirati moderno kapitalistično gospodarstvo, ki se z njim trdno usidra v najširših plasteh ljudskih množic na kmetih, pridobivajoč si z gmotnim vse silnejši duhovni vpliv tudi po mestih (Prim. D. Stegu, Ivan Cankar: študija v rokopisu). Ko leta 1909 v deželi absolutno zagospodari, je njena buržoazna nasprotnica — nekoč tako napredna liberalna stranka že skoraj čisto pri tleh.

Takšne razmere nujno morajo vzbuditi v najnaprednejših glavah slutnjo o umirajočem narodu Slovencev in jih prignati v obup. „Ako je umetnost najzvestejša hčerka življenja in če je slabotna in malodušna, mora tičati vzrok temu prikazu v naših razmerah, kajti kako bi rasla smokva na trnju in kako naj rodi kopina grozd!“ vzklika pesnik Župančič leta 1903 v eseju o Murnovih pesmih.

Toda tudi v tem času smo bili Slovenci še mlad, prirodni narod, poln žilave delavnosti in vere v življenje. Kot taki smo težili k realizmu in h kritiki obstoječih razmer. Cankarjeva satira je verna naslednica Prešernove in Levstikove, le da s še grenkejšim zamahom biča rastočo gnilobo slovenske buržoazije. Kot največji revolucionar in socialni reformator svoje dobe je Cankar

lahko še veliko stvarneje in podrobneje kot svoj čas Prešeren ali Levstik svoji dobi nakazal program boja za osvoboditev slovenskega naroda, in to v okviru jugoslovanske federativne republike. V svojem leposlovnem delu je prikazal slutnjo proletarca, ki bo koval svet. Oporo za ta boj je črpal iz vere v novo družbeno ureditev, ki mi jo je vcepljala od začetka tega stoletja vse tesnejša povezava z delavskim razredom. Vendar naša socialna demokracija, ki naj bi bila glasnica njegovih najnaprednejših teženj, a sta jo hromili avstromark-sizem in omahovanje malomeščanske inteligence, ni mogla v njem trdno in trajno premagati usedlin, ki so ga povezovale s tradicijo. Ojačila pa mu je samozavest proletarca in poglobila odpor zoper našo tragično usodo. S pritegovanjem v trdo domačo stvarnost mu je hkrati z ostalo generacijo „moderne“ preprečila takšno dekadentno pot, kot so jo od zadnjih dveh desetletij prejšnjega stoletja naprej ubirali deklasirani poeti velikih evropskih narodov, tisti, ki jim družbena usoda in narodova eksistenca ni bila več problem.

Narobe pa bi bilo, če prezremo tudi pri naši „modernej“ *dekadenco*, ki je ni narekovala le časovna moda, marveč so ji vtisnile poprej navedene družbene okoliščine specifičen značaj. Posebej je treba tu še poudariti, da je gibanje „moderne“ izraz generacije, ki prva pri nas v celoti ne izvira več iz kmetov, marveč pretežno iz deklasiranih najnižjih slojev. Te grenke družbene okoliščine pa so pahnile lepote in pravice žejne poete v čudovit notranji, izsanjan svet in poglobile tiste romantične oziroma *simbolistične* elemente, ki so plod najtišjega hrepenenja po svetlem, prečiščenem življenju. V tem umetniškem izrazu najgloblje občečloveške, nacionalne in osebne bolečine se je povzpela slovenska „moderna“ (Kette, Murn, Cankar, Župančič) na višek, kakršnega je mogla kasnejša poezija le še izjemoma doseči (Gradnik, Kosovel).

Strahote prve svetovne vojne so odmik od družbene stvarnosti izostrile. Zavest brezplodnosti mesarskega pokola, kjer krvavi naš narod v kleščah tujega imperialističnega pohlepa, je vzbudila v duševnosti mlade generacije tolikšno duhovno razdejanje, da ni našla več ravnovesja med seboj in družbo. *Ekspressionizem* je gibanje, ki poplavi vse naše povojno leposlovje in pomeni širok izraz za vsa iskanja, menjajoče se programe in raznotere „izme“, združujoč vseh vrst svetovne nazore in politična hotenja v težnjo po bistvenem, po poduhovljenju in obuditvi zapravljenе človečnosti.

Kmalu se iz te abstraktne vizionarnosti izlušči konkreten lik človeka in družbe, ki naj dá pohojenemu človeštvu vero v pravičnejšo ureditev. Od oktobrske revolucije naprej prodira vera v komunizem preko vračajočih se vojakov pa tudi preko tiska med Slovence, jih poživlja v optimističen razmah in jih spet priteguje k realnosti. Hkrati jim omogoča vse treznejši pogled na družbeno stvarnost.

Med prvo svetovno vojno se slovenska politika ni razvijala v duhu Cankarjevega revolucionarnega programa. Zedinjenje jugoslovanskih narodov leta 1918 ni toliko posledica nekih zavestnih notranjih stremljenj, kolikor imperialističnih protislovij na Balkanu. Slovenci s tem nismo dosegli odrešitve. Razkosane na štiri države, nas niso nasilno potujčevali samo v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, marveč se tudi v bivši Jugoslaviji nismo mogli svobodno razvijati. Ker je ostalo vodstvo te na pol kolonialne Jugoslavije v rokah reakcionarnih predstavnikov buržoazije in veleposestva, nova država

ljudskim množicam ni prinesla ne agrarne reforme ne politične svobode. Nasprotno, hkrati z barbarskim preganjanjem naprednih političnih sil in z gospodarsko dušitvijo malega delovnega človeka je skušala velesrbska hegemonistična politika zatreti tudi slovensko kulturno in narodno individualnost in nas nasilno spojiti v integralno „jugoslovanstvo“.

Čim huje pa je naraščal domači in tuji fašistični pritisk, tem močneje je prodiral odpor ilegalnega revolucionarnega gibanja, ki je sprejelo dediščino vsega pozitivnega in naprednega iz slovenske preteklosti. Odkar je prevzelo vodstvo v boju za družbenopolitično osvoboditev in zedinitev razkosane Slovenije, se mu je vse bolj pridruževala tudi napredna slovenska inteligenca, ki je marksistični ideologiji odprla pot tudi v domače revije in založbe.

Z rastočo vero novo življenje se v tridesetih letih tudi v slovenski književnosti ekspresionistični patos umakne *socialnemu realizmu* nove stvarnosti. Kot reakcija na komplicirano abstraktnost, egocentrični artizem in brezperspektivno odmaknitev od dejanskega življenja zmaguje zdaj s Prežihovim Vorancem na čelu v rodni kmečko-proletarski svet zamaknjeni in iz njega črpajoči družbeni optimizem s široko problematiko novega časa, borec se za preprost, jasen izraz.

Doba narodnoosvobodilnega boja je bila prepolna dejanj, da bi se ji pesnik utegnil umakniti v zatišje obsežnejšega in globljega ustvarjanja. Drobnoposlovje tega časa je prenehalo biti izraz individualnih usod: postalo je plod trpljenja in revolucionarnih teženj vsega slovenskega ljudstva. Pesimizem se je umaknil življenjski radosti, pasivnost borbenosti, drobna usoda posameznika je postala ničeva spričo orjaških žrtev, muk in junaštev celote.

Dokler Slovenci nismo dosegli samostojne državnosti, nam je pomenila književnost najvišji forum za uveljavljanje lastne samobitnosti. Po osvoboditvi leta 1945, z združitvijo pretežnega dela našega naroda v enotno federativno republiko, se je vloga naše književnosti občutno skrčila.

Narodnoosvobodilni boj nam je vzravnal hrbtenico, žrtve in napor tega boja pa so terjali oddih. Le redkokdo je od prvih let družbene graditve pričakoval novega svojevrstnega stilnega razmaha in vélikega teksta. Nadaljevala so tradicijo zadnjih dveh desetletij, a vse bolj navzven: bila so duhovno prepasivna, da bi bila mogla kdo ve koliko prerasti kliše.

Zadnja leta pa se vse bolj pojavlja težnja po aktivizaciji. Kadar bo prebolen *neoekspresionizem*, ki nastopa kot reakcija na brezdušno klišejestvo, mora priti do sinteze: tedaj se utegne pojaviti vélika umetnost, kakršno terja naš čas. Takšna besedna umetnost je zmerom bila in bo izraz duhovnega *in* realnega sveta, izraz človeka *in* družbe.

Pogoj za to pa je družbeni razvoj, ki bo človeku omogočil vero v življenje. Da je temu tako, priča vsa naša književna preteklost, kar sem skušala nakazati v tem skromnem referatu.

Marja Boršnik